

Горан МАКСИМОВИЋ

(Ниш, Филозофски факултет)

goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

ЖЕНСКИ ЛИКОВИ У *ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ* ПЕТРА П ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

Кључне ријечи: рецепција, романтични јунак, женски ликови, српски романтизам, романтичарске емоције, еротско, трагично, комично, *Горски вијенац*

Апстракт: У уводном дијелу огледа указано је на преовлађујући однос досадашње српске науке о књижевности према тумачењу женских ликова у Његошевом *Горском вијенцу* (Симо Матавуљ, Крсто Пижурца, Димитрије Калезић, Миодраг Поповић, Милован Ђилас, Милош Ковачевић и сл.), а затим је у аналитичком дијелу рада интерпретирана умјетничка позиција и идејни свијет седам женских ликова. Тумачене су најприје једине двије јунакиње које се непосредно, као дејствујућа лица, оглашавају на сцени *Горског вијенца*: сестра Батрићева и баба вјештица из Бара; а затим су анализирани и оне јунакиње које су представљене кроз казивања других протагониста: Мандушићева снаха Анђелија, снаха Миловића бана, Љубица Радунова, дилбер-Фатима, Ружа Касанова.

1.0. Не може се казати да је о женским ликовима у *Горском вијенцу* писано мало, али је то било некако узгредно и недовољно, а при томе је рађено у оквиру ширих расправа о цјелокупном систему ликова у *Горском вијенцу* или у оквиру расправа о Његошевој љубавној лирици у цјелини. Посебних текстова о Његошевим женским ликовима у *Горском вијенцу* написано је заиста мало. Колико је нама познато свега неколико и то из пера: Симе Матавуља, Крста Пижурце, Димитрија Калезића, Милована Ђиласа и Милоша Ковачевића.

Прву четворицу посебно издвајамо због чињенице да нису добро ни избројали све јунакиње *Горског вијенца*.

Матавуљ у расправи „Женске главе у *Горском вијенцу*”, која је најприје изложена као предавање на Коларчевом универзитету 5. марта 1906. године, а потом је постхумно објављена 1918. године у часопису *Књижевни југ*, издваја шест јунакиња: несрећну и грешну Ружу Касанову, Анђелију (снаху Вука Мандушића), лијепу снаху бана Миловића, сестру Батрићеву, бабу вјештицу и Љубицу Радунову (Матавуљ 1918: 101–109).

Крсто Пижурца у огледу „Жена у Његошевом дјелу”, која је објављена у часопису *Стварање* 1966. године, такође говори о

шест женских ликова у *Горском вијенцу*, а опширније пише само о сестри Батрићевој и баби вјештици, тј. о оним јунакињама које се непосредно појављују на сцени *Горског вијенца* (Пижурица 1966: 360–365).

Три године за њим и Димитрије Калезић, у књизи *Етика Горског вијенца* (1969), такође износи идентичан став: „Његош је у *Горски вијенац* унео шест женских ликова: пет од тих особа су Црногорке и типични су представници народног живота; шести лик – лик бабе вештице – не представља народни живот нити је уопште она Црногорка” (Калезић 1969: 72).

Сличан интерпретативни превид, нешто касније, 1988. године, урадио је и Милован Ђилас, са истим набрајањем шест женских ликова у *Горском вијенцу*, у кратком посебном поглављу у оквиру опширне монографије *Његош, пјесник, владар, владика* (Ђилас 1988: 440–446).

Тек пети међу њима, лингвиста Милош Ковачевић, у расправи „Фигуративност слике жене у *Горском вијенцу*”, која је објављена 1998. године, уочио је грешку поменутих претходника и указао на постојање седам женских ликова у *Горском вијенцу*, тј. да су Матавуљ, Пижурица, Калезић и Ђилас из неких разлога изоставили дилбер-Фатиму, о чијој заносној љепоти пјева Мустај-кадија у 19 лирских деветераца сватовске пјесме (Ковачевић 1998: 93–108).

Ковачевић при томе уочава још један важан моменат, да је, поред Матавуља, Пижурице, Калезића и Ђиласа, веома лијепо о Његошевим женским ликовима крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. вијека писао и Миодраг Поповић у *Историји српске књижевности романтизма*, у поглављу „Љубавна поезија”, када није посебно набрајао Његошеве јунакиње у *Горском вијенцу*, али је управо највише простора међу женским ликовима *Горског вијенца* посветио Туркињи дилбер-Фатими, коју су његови претходници били превидјели и изоставили у својим анализама (Поповић 1985: 186–193).

1.1. Наслањајући се на непотпуну Матавуљеву типологију, засновану прије свега на етичком критеријуму, као и чињеницу да су дате прије као представници одређених типова жена него као индивидуализовани ликови, Ковачевић је начинио и комплетну типологију свих женских ликова у *Горском вијенцу*: „Пред нама су љубав са грехом (Ружа Касанова), изгубљена свест (Анђелија, снаха Вука Мандушића), лепота, толико савршена да је трагична (снаха бана Милоњића), сестринска љубав у најузвишенијем степену (сестра Батрићева), јунак-жена (Љубица Радунова), жена-лутка (дилбер-Фатима) и жена издајник (баба вјештица)” (Ковачевић 1998: 108).

Оно што је прије сваке анализе женских ликова у *Горском вијенцу* потребно имати у виду садржано је у чињеници да су само два лика приказана као активни јунаци, који се појављују на сцени и показују одређено непосредно мјерљиво дејство на структуру драмског заплета овога дјела, те да су то: сестра

Батрићева и баба вјештица. Преосталих пет јунакиња појављују се у дјелу посредно, кроз казивања или пјесме других јунака, али имају важно дејство на структуру драмског заплета. Три јунакиње су присутне у казивањима Вука Мандушића (снаха Анђелија, снаха Милоњића бана, Љубица Радунова). О Ружи Касановој казују Мартиновићи одмах пошто су са закашњењем дошли на скупштину главара на Цетињу на Малу Госпојину. О дилбер-Фатими кроз стихове сватовске пјесме казује Мустај-кадија, само да би зауставио злослутно натпјевање сватова у којима су заједно били домаћи Турци и Црногорци.

2.0. Познато је да је романтизам створио два идеала личности, на једној страни лик хероја, схваћеног као највиши израз типично мушких вриједности, какви су јунаци Вук Мићуновић, Вук Мандушић, војвода Батрић, а на другој страни налази се лик идеалне жене и драге, узорне и посвећене жене, какве су биле сестра Перовића Батрића, Љубица Радунова, ништа мање снаха Милоњића бана. Личности означавају неку значајну, архетипску особину народа, али колико год личе једне на друге, ипак су свака за себе посебне и индивидуализоване у Његошевом дјелу.

Код женских ликова Његош је осликао прави национални тип жене са простора Црне Горе, приказао је у пуноћи страсти, оцртао је цијелу њену душу. За сестру Батрићеву и бабу вјештицу казали смо да су посебне јер се непосредно оглашавају на сцени *Горског вијенца*. Оне су драгоцене и у жанровском смислу, јер синкретичку природу дјела обогаћују на посебан начин. Сцена у којој се оглашава сестра Батрића Перовића представља „трагедију у малом”, а сцена са попом Мићом и бабом вјештицом, упркос трагичким конотацијама, носи обиљежја „реалистичке комедије из народног живота” (Деретић 1997: 103).

2.1. Сестра Батрићева представља идеал црногорске сестре, а носи снажну драматичност у дјелу и има улогу да својим чином убрза истрагу потурица и изазове грижу савјести главара због предугог оклијевања, док се од бабе очекивало више, да заплаши и завади, како и приличи вјештици којом се представљала, али је баба поклекла приликом првог застрашивања и признала да је дошла уцијењена по налогу скадарског везира да помути црногорска племена. Бабина улога је да још једном укаже и на сујевјерје и на снажна народна вјеровања у вјештице и разне нечастиве силе, али и да укаже на непомирљивост два супротстављена свијета: потурчењака и Срба са простора Црне Горе.

Сестра Батрићева појављује се изненада у току засједања главара на Вељем гумну на Цетињу, одмах након проласка турских сватова у којима су се натпјевали домаћи Турци са Србима. „Уводећи на сцену *Горског вијенца* покајнице и сестру Батрићеву као нарикачу, Његош није ишао, као ни у другим случајевима, само за тим да изложи вјерно једну слику црногорског живота, већ је изразио и неке друге и замашније типичности: та покајница је сестра – посебан појам и однос у Црној Гори, и она не тужи само

у име братства и у име своје љубави, већ кроз њу говоре земља и народ обузети Истрагом” (Билас 1988: 441). У наелектрисаној атмосфери која је указивала на то да „крст и луна не могу заједно” чак ни онда када се ради о весељу, сестра младог црногорског јунака Перовића Батрића долази као покајница да пред главарима оплаче смрт брата кога су Турци на превару погубили. Погубио га је Осман Ђоровић у Бањанима, па му главу, према предању, однио у Травник. У тужбалици коју нариче сестра Батрићева сазнајемо да су га Турци погубили на невјеру, да су иза њега остала у жалости браћа његова, три младе сестре, отац Перо, те да је седам снаха одсијекло косу из жалости за дјевером Батрићем. Покајница се пита куда ће његова млада љуба, куда двоје његове мале дјеце, а шта ће без њега јадни ђед Бајко. У завршним стиховима тужбалице, сестра Батрићева проклиње што се читава земља истурчила, а затим се директно обраћа главарима и проклиње их као главне кривце за ту народну невољу: „главари се скаменили, кам им у дом!” Завршни чин ове „трагедије у малом” Његош приказује у прозној форми, у облику дидаскалије. Сви главари плачу када су чули да покајнице жале за погибијом Батрићевом, излазе пред њих, а сестра Батрићева се загрли са ђедом Бајком, при томе му уграби нож иза појаса и убија се пред свима. Кнез Бајко у очајању пада поред мртве унуке. Тиме је трагичка катарза у потпуности постигнута, а сама одлука главара о истрази потурица доведена до врхунца.

2.2. Појава попа Миће и бабе вјештице на сцени *Горског вијенца* има сличну мотивациону улогу у структури драмског заплета овог дјела, али је Његошев трагички поступак употпуњен комичним заплетом и смјехотворним препознавањем. На цетињску скупштину стиже три-четири стотине Озринића, Цуца и Бјелица и доводе бабу из Бара, која се представила као пророчица, а иза тога и као вјештица, те помутила и позавађала бројна црногорска племена. Траже од главара на Цетињу да јој пресуде. Међутим, умјесто обичног испитивања и суђења, Његош нам приређује праву „реалистичку комедију из народног живота”, а као главни комични јунак издваја се цуцки народни поп Мићо, који је био толико образован, баш као онај негдашњи Доситејев народни поп Муждало, да његово писмо намијењено главарима не само да не може да прочита пред скупштином владика Данило, него то не може и не умије ни сам поп Мићо. У комичном дијалогу који ће услједити након загледања чудног писма, а затим и последије неуспјешног поп Мићовог срицања над текстом тог писма, огледају се бројни главари. Кнез Јанко, пошто је загледао писмо, иронично коментарише: „Дивна писма, јади га убили,/ красно ли је на карту сложено,/ као да су кокошке чепале”. Вук Мићуновић је још заједљивији и директнији: „Лијепо ли ова сабља чита,/ дивно ли нас данас разговори!/ Аманати, ђе научи тако?/ Јесу и те у Млетке шиљали?/ Када своје тако осијецаш,/ ада што би с туђијем чинио?”

Мада је у читању толико слаб да једва сриче гласове, у усменом казивању исмијаном попу Мићу не мањка рјечитости, зато се без имало устежања упушта у расправу с Мићуновићем и казује му да чита таман онако каквог је учитеља имао, да једва преживљава од поповских прихода, а да му за летурђију није ни потребно више учености, јер је напамет научио крстит и вјенчават и све друге црквене потребе.

Управо том социјалном компонентом, у којој је извучена на видјело материјална биједа српских православних попова на простору Црне Горе, Његош на дискретан, али свакако намјеран начин проблематизује питање слабе вјерске освијешћености сународника и њихове неспремности да плаћају за богослужења свештеника. Сличан проблем, изван текста *Горског вијенца*, Његош је у другим записима, а поготово у преписци са савременицима, отварао и приликом разоткривања чињенице да су његови сународници били неспремни да плаћају државни порез, тако да је црногорски буџет зависио већим дијелом од руске помоћи.

Тек након ове дуге комедиографске експозиције, Његош нас доводи до суштине ове епизоде у *Горском вијенцу*, суочава нас са несрећном бабом из Бара коју су, под оптужбом да је вјештица, довели на Цетиње да јој владика Данило и главари пресуде. Устрашена жена најприје покушава да се и пред главарима прикаже као вјештица, а пошто су је брзо разобличили и нагнали је да се одрекне „бапских прича и мудрости”, убрзо признаје да је уцијењена и несрећна, те да је присилио скадарски везир да иде међу црногорска племена и завађа их својим враџбинама, у противном ће јој цијелу породицу погубити. Разљућени народ је након овог признања хтио да је „метне под гомилу”, али су каменовање осујетили главари и бабу с муком одбранили од сигурне погибије. Поигравајући се комичним средствима са сујеверјем и предрасудама непросвијешћеног народа, Његош у обликовању наведеног женског лика постиже и додатну драмску мотивацију коначне одлуке главара о покретању истраге потурица.

3.0. Међу јунакињама *Горског вијенца* које се у драмском заплету појављују посредно, кроз казивања других јунака, посебно драгоцјено мјесто припада онима које приказује Вук Мандушић, а то су, као што смо напријед нагласили, снаха Анђелија, снаха Милоњића бана, Љубица Радунова. Мандушић казује о њима, а оне кроз његову причу помажу да га у потпуности карактеризујемо као једног од најиндивидуалнијих јунака *Горског вијенца*.

Тумачи Његошевог дјела су с правом устврдили да је најемотивнији јунак *Горског вијенца* Вук Мандушић. Вука Мандушића воле и Црногорци и домаћи Турци, управо зато што је различит, што је другачији између свих њих. Арслан-ага Мухадиновић жели да му поклони „сарук” који је од везира у Травнику на поклон добио и нуди му да се окуме. Мандушић то одбија, јер живи за свој рачун, у складу са својом чудном ћуди, па се може казати да је истински духовни сродник епског Марка Краљевића. Ман-

душић је можда баш и зато добио велику Његошеву привилеговану позицију да буде једини јунак који је у *Горском вијенцу* приказан како учествује у борби, иако сви јунаци овог дјела сањају и говоре о борби. Мандушић је, поред владике Данила, „једини прави протагонист личне драме” (Деретић 1997: 66) у *Горском вијенцу*. Унутрашњи живот га разликује од осталих епских јунака, чини га подједнако романтичним и комичним. „Једини међу њима не сме да прича шта је сањао, јер је његов сан личан, док су снови свих осталих колективни” (Деретић 1997: 66).

Мандушић је по свему самовољни јунак, романтични човјек осјећања, који је судбински био заробљен у оклоп епског поднебља, морала и начина живота. Упркос свему томе, Мандушић дубоко у унутрашњим просторима свога бића живи у свијету романтичних идеала и подсвјесно пати због тога што су ти идеали неоствариви за њега и људе његовог поднебља. Мандушић је једини заљубљени јунак у *Горском вијенцу* и једини, па макар то било и у сну, казује о емоцијама, а самим тим долази у непомирљиви сукоб са схватањима свијета коме припада. „Његош је ту фигуру нашао у народној песми, и пренео је у свој спев, задржао јој све основне особине које су јој тамо дате” (Поповић 1923: 143), а затим је умјетнички на магистралан начин преобликовао у типичног романтичног јунака 19. вијека.

Отуда је Мандушић, заједно са владиком Данилом и игуманом Стефаном, најкомплетнији карактер Његошевог драмског спјева, али док су владичина и игуманова карактеризација засноване на интелектуалности, на драми сумње и драми оптимизма, психологизација Вука Мандушића дубоко је утемељена у просторима емоција. Отуда, слично као и владика Данило, а више од свих других јунака *Горског вијенца*, Мандушић је истински сродник романтичних јунака европске литературе, јунака који болно проживљавају несклад између свијета својих унутрашњих жеља и стварности. Тај несклад и то романтично противурјечје код Мандушића је у непрестаном превирању и борби. Видимо га у сцени са потурицама као суровог брђанина који прича како је своју снаху троструком канџијом излијечио када су у њу ушли ђаволи. Видимо га као кавгацију који се инати са Турцима због расправе која се тиче вјере и нације. А опет га, са друге стране, видимо као рањиву и њежну душу.

Свој прави, онај скривени унутрашњи лик, заробљен под маском епског јунака, Мандушић открива у сну, у ком казује о својој тајној и грешној љубави према туђој снахи и туђој жени, а својој куми која је љепша од виле бијеле. Тај контраст између његове спољашње грубости и унутрашње танане осјећајности избија на видјело у посљедњем приказу *Горског вијенца*. До тада су се једна и друга страна његове природе испољавале одвојено. У том последњем приказу Мандушић, мрачан, крвав, са полумљеним токама на прсима, казује романтичну причу о херојском брачном пару Радуну и Љубици и плаче због свог изломљеног цефердара.

3.1. Када казује о снахи Анђелији, Мандушић је крути епски јунак, типичан представник колективног морала и погледа на свијет. Да би пред главарима потврдио како с потурицама може једино да се преговара мачем, Мандушић излаже причу о несрећној снахи Анђелији коју су биле „сплеле мађије”, коју је био запосјео ђаво. Тражили су јој лијек на све стране, водили су је по манастирима, читали јој „масла и бденија”, али помоћи није било, све док се Мандушић није досјетио и узео троструку канџију („ужени јој месо у кошуљу”), послије чега је враг утекао, а оздравила снаха Анђелија.

Наведено стање психичке запосједнутости снахе Анђелије можемо разумијевати и на други начин, као Његошев прикривени, умјетнички свакако неразвијени, покушај да укаже на преобликовани и замаскирани облик емотивне побуне српске жене са простора Црне Горе, којој је у епском свијету и у стегама колективног морала било ускраћено право на емоције, на страст и тјелесна уживања, на приватност у крајњем погледу. У том смислу, снаха Анђелија је била на прагу да задобије ореол романтичне јунакиње, али је након грубе тјелесне казне, коју је спровео Вук Мандушић, устукнула и није имала снаге за даљу емотивну борбу и остварење права на индивидуалност, на емоције, на тјелесна уживања и страст.

Наведеном Мандушићевом казивању о вражијој снахи Анђелији претходи у *Горском вијенцу* једна сасвим сродна епизода, испричана из перспективе кнеза Бајка, као алузија на познату народну причу о злој жени. Све то само потврђује веома добру и осмишљену Његошеву умјетничку стратегију да се бројним нитима казивања и приказивања на драмски начин мотивишу сви догађаји у *Горском вијенцу*, а посебно неминовност спровођења чина истраге потурица у Црној Гори. Након неуспјешне расправе са турским поглавицама, које су били позвали на цетињску скупштину, на предлог владике Данила, да покушају мирним путем и доказивањем да их поврате у вјеру прадједовску и тиме избјегну крвопролиће међу браћом, кнежеви Роган, Јанко, Бајко, Обрад и други главари иронично коментаришу узалудност тога посла, баш као што је узалудно со сијати. У таквом ироничном расположењу, кнез Бајко излаже алузију о злој жени, да би показао како су и потурчењаци тако тврдоглави да би и самог врага прије отјерали од себе, него се ослободили својих заблуда: „Сад ми паде на ум она прича/ кад онога из јаме вадише:/ по му лица црно, по бијело”. Према Вуковом запису, та шаљива народна прича гласи овако: „Била је нека жена тако тврдоглава да је мужу упорно тврдила да је нека ливада стрижена, а не кошена. При томе је пала у јаму, те је из ње то исто викала. Зато муж оде кући, оставивши је у јами. Након неког времена сажали му се, те је хтједе извући. Но умјесто ње извуче врага, који је био пао у исту јаму. На оној страни главе која је била ближа жени био је посиједио. Послије тога муж извади и жену, али је она и даље тврдила исто. И потурчењаци су тако тврдоглави” (Његош 1981: 270).

3.2. Много је умјетнички сложеније и психолошки мотивисаније Мандушићево сновидовно казивање о лијепој снахи Милоњића бана. У сну као на јави, у мртво доба ноћи, Мандушић казује, а кнезови Роган и Јанко у шали га подстичу у томе, како се заљубио у милу снаху Милоњића бана. Мандушић не зна да ли је то ђаво или су мађије, али зна да кад је угледа како се смије да му се свијет око главе врти. Врхунац његове љубави одиграва се у ноћи, када је остао да преноћи у колиби Милоњића. Пред зору, у мјесечној ноћи, крај ватре наред сјенокоса, Милоњићева снаха је расплела вијенац косе до ниже појаса и почела га чешљати, а танким гласом је нарицала „како славља са дубове гране” за младим дјевером Андријом, који је погинуо у боју против Турака. Млада жена је посебно тужила што јој свекар није дао да остриже вијенац косе у знак жалости за погинулим дјевером, како је то народни обичај налагао: „жалије му снахин вијенац било/ него главу свог сина Андрије”. У завршним стиховима Мандушићевог љубавног сновиђења, Његош у потпуности разоткрива срце свога епског јунака: „Тужи млада, за срце уједа,/ очи горе живје од пламена,/ чело јој љепше од мјесеца – / и ја плачем ка мало дијете. / Благо Андри је је погинуо/ дивне ли га очи оплакаше, / дивна ли га уста ожалише!”

Поводом ових најљепших Његошевих љубавних стихова испјеваних у *Горском вијенцу*, Миодраг Поповић препознаје и аутентичну метафизичку димензију: „Мандушићев сан није само усхит женском љепотом. Песма има и другу лирску димензију. Као херој који сваког часа може да се суочи са смрћу, Мандушић потајно жели да остане жив и после смрти у тузи жене која ће и њега оплакивати, као и снаха Милоњића девера Андрију” (Поповић 1985: 189).

3.3. О лицу Љубице Радунове Мандушић казује на самом крају *Горског вијенца* када, након крвавог обрачуна с потурицама у Прогоновићима, у Љешанској нахији, долази на Цетиње на Божић да замоли владика Данила да му пронађе мајсторе како би му прековали „бистар” цефердар који је у боју с Турцима „престригао” турски куршум док га је пред очима држао. Описујући јуначку Радунову борбу против харачлија љутих Арнаута, који су га били опколили у кули, Мандушић у ту архетипску епску слику укључује и лик жене Радунове Љубице, којој у свега три стиха разоткрива снажну личност и типичан карактер жене са епских простора: „и с њим жена његова Љубица;/ жена млада, ама соко сиви,/ пуни пушке своме господару”.

3.4. Посебну енигму међу јунакињама *Горског вијенца* представља дилбер-Фатима, „синовица с Обода кадије”, о којој у магистралним лирским стиховима сватовске пјесме казује Мустаја-кадија. Матавуљ, Пижурица, Калезић и Ћилас у расправама о женским ликовима *Горског вијенца* потпуно изостављају ову јунакињу, можда и зато што нису пажљиво читали дјело и што су помислили да се ради о лицу из сватовске пјесме, а не конкретной

јунакињи чије је име укључено у постојеће народне лирске стихове. Са друге стране, Миодраг Поповић у поменутој *Историји српске књижевности романтизма*, у поглављу „Љубавна поезија”, управо лијепој Фатими посвећује највише простора између свих женских ликова у *Горском вијенцу*. Наведену енигму додатно су појачавали завршни стихови пјесме, које су бројни коментатори Његошевог дјела намјерно превиђали и остављали непротумачене на прави начин (Видо Латковић, Никола Банашевић, Слободан Томовић): „над цвијећем плива зорњача,/ а возе је весла сребрна,/ Благо одру на ком почине!”

Важно је најприје имати у виду потпуни контекст у којем је испјевана пјесма о лијепој Фатими. За вријеме цетињске скупштине, када су главари вијећали о нужности истраге потурица у Црној Гори, појављују се „свати Мустафића”, а женио се Суљо барјактар дјевојком Фатимом из Ријеке Црнојевића. Сватови су необични зато што су у њима помијешани домаћи Турци и Црногорци, те поготово зато што су се љуто натпјевавали својим националним пјесмама. Потурице су пјевали о Ђерзелезу, а Срби им одговарали пјесмом о Марку Краљевићу, потурице о Илдериму (Бајазиту Првом), а Срби о Обилићу, потурице о Алији Бојичићу и Будалини Талу, а Срби о Комнену барјактару, Старини Новаку и Бају Пивљанину. Управо зато да би умирио такву узаврелу атмосферу, поготово зато што су главари на скупштини с негодовањем гледали на саму чињеницу да су Срби уопште присутни међу турским сватовима, тако да их називају подругљиво „потрпезне кучке, Бранковићи и лижисахани”, Мустај-кадија пјева сватовску пјесму о лијепој Фатими. Српски главари са посебним презиром, али и са предрасудама и очигледним непознавањем правих ствари у породичним односима у Турака, казују о обесправљености жене у Турака, о томе да се не вјенчавају, да им се жене не убрајају у чељад, већ да их држе као продано робље, да им жене служе само за задовољство док су лијепе и младе, а кад их се засите могу да их истјерају на улицу. „Жена је човјеку/ слатко воће ал печено јагње;/ док је таква, нека је у кућу”.

О лијепој Фатими Мустај-кадија пјева управо тако да би умирио напету атмосферу међу помијешаним сватовима, да би одобривољио српске главаре који су их слушали, али и да би разобличио поменуте предрасуде које су српски главари имали о турском доживљају и поштовању жене. Наведену сватовску пјесму Мустај-кадија започиње из још једног важног разлога, зато што је свјестан да је наведеним натпјевавањем озбиљно нарушен свадбени обред, јер није уобичајено да се у сватовима пјевају јуначке пјесме, чак није ни пожељно јер пјевање других пјесама осим сватовских изазива несрећу.

Управо зато, Мустај-кадијина пјесма и почиње стиховима да је дилбер-Фатима удата, а да није укупата и да је не треба због тога оплакивати, те да ће је Суљо држати као своје очи у глави. Након тога је услиједио типичан опис женске љепоте, са катало-

гом пјесничких слика и метафора које је Његош могао пронаћи у бројним народним пјесмама. Најприближније су можда пјесме „Удаја сестре Љубовића” или „Женидба Милића Барјактара”, а могућу инспирацију могао је пронаћи и у библијској *Пјесми над пјесмама*. Дјевојка има диван струк, очи су упоредиве са двије звијезде, а лице јој је јутро румено. Испод вијенца исплетене дјевојачке косе гори звијезда Даница, која представља метафору за дивно чело, али и за украсе које су невјесте носиле у виду звијезде под младиним вијенцем. У каталогу женске љепоте, Његош посебно издваја симетрична уста, румене усне, међу којима сијевају бисери сњијежних зуба, грло боје слонове кости, а бијеле руке као крила лабудова. Након тог оживљавања архетипа женске љепоте из епских пјесама, Његош као пјесник највише долази до изражаја у завршна три стиха: „над цвијећем плива зорњача./ а возе је весла сребрна./ Благо одру на ком почине”, који доносе онај еротски набој каквог, наравно, нема у поменутих епским пјесмама.

Према добром запажању Милоша Ковачевића, који се преваходно бавио лингвостилистичком анализом, у потпуности је разријешена недоумица око разумијевања завршних стихова пјесме о дилбер-Фатими. „Управо тим стиховима Његош и постиже највећи еротски набој (кога нема у народној пјесми): гиздавост тијела („плива зорњача”), што се изазовно њише на заносним ногама (што га „возе весла сребрна”). Ти стихови морају да имплицирају жељу за љубавним ужитком, што посљедњим стихом Мустај-кадија и имплицира: „Благо одру на ком почине!” (Ковачевић 1998: 102). Једноставније речено, у завршним стиховима Мустај-кадијине сватовске пјесме о дилбер-Фатими, улазимо у свијет Његошеве лирске еротграфије. „Над цвијећем плива зорњача”, тј. изнад њене вагине (метафорички „цвијећа”), плива пупак (метафорички „зорњача”), као најсјајнија јутарња звијезда Даница на океану дјевојачког неба, тј. стомака. „Возе је весла сребрна”, метафорички тим океаном дјевојачког стомака, са цвијећем, тј. вагином испод, а зорњачом, тј. пупком изнад, управљају весла сребрна, тј. дјевојачке ноге. Посљедњи стих „Благо одру на ком почине” представља врхунац те еротске екстазе и метафорички казује да је блажен онај, тј. да ће бити срећан онај у чијем кревету ова љепотица буде спавала.

3.5. Ружа Касанова је најнесрећнија јунакиња *Горског вијенца*. Истовремено је она и једна од типичних женских судбина читавог Његошевог дјела, јер „цјелокупан пројект живљења жена повезан је са срцем, емоцијама, а не с размишљањем” (Томовић 1990: 313). Мартиновићи су закаснили на цетињску скупштину српских главара са простора Црне Горе, а о томе нас извјештава Томаш Мартиновић, јер су се нагнали у потјеру за отетом младом женом Ружом Касановом, коју је њеном љубавном вољом отео био Мујо Алић, турски кавазбаша. Поред тога што сазнајемо да су, приликом потјере за турским отмичарима, Мартиновићи убили оба брата Алића, сазнајемо и да су при томе грдно сагрије-

шили јер су ненамјерно убили и несрећну невјесту. Кроз исказ кнеза Рогана о превртљивој ћуди женској као смијешној работи: „Не зна жена ко је какве вјере;/ стотину ће промијенит вјерах/ да учини што јој срце жуди“; која представља типичан еписки поглед на морални карактер невјерне жене, у *Горском вијенцу* се отвара и још једна крупна и болна тема српског друштва на простору Црне Горе: његова подијељеност на „старинце“ и „дошљаке“. Касан је био старинац у Бајицама, а дошљаци су презирали старосједиоце и сматрали за велику срамоту удају својих сестара за њих.

Отуда Мартиновићи као дошљаци, ма колико били нерасположени према Ружином бјекству с потурицом, имају разумијевања за њену емотивну побуну, сматрају Касана за бруку неваљалу, за недостојног љепоти и срцу једне такве младе жене, те проклињу онога ко је дао Ружу за Касана, ко је „затворио вилу у тамницу“. Томаш Мартиновић зато и наглашава да је Ружу уграбио био Србин, да не би главе ни обрнули због тога, већ би је пустили да пронађе срећу с другим мушкарцем.

Крсто Пижурица, у поменутом огледу о женама у Његошевом дјелу, поводом несрећне судбине Руже Касанове, изводи сљедећи закључак: „Ниједан женски лик у *Горском вијенцу* није представљен као негативан: све су се оне жртвовале на свој начин; најнегативнији би био лик Руже Касанове, јер је њом оличена слабост женске природе и склоност да се исповеде за страстима и насладама нижег реда“ (Пижурица 1965: 365).

Међутим, свакако да је то преоштра и једнострана оцјена ове Његошеве јунакиње. Јасно је да када је посматрамо у контексту романтичарске поетике, Ружа Касанова није ни „најнегативнији лик“, нити је „оличена слабост женске природе“, већ је то Његошев наговјештај стварања праве несрећне романтичне јунакиње у *Горском вијенцу*, која се бори за право да воли са страшћу и да јој та љубав и страст буду узвраћени истом мјером. Штета је што тај наговјештај није умјетнички развијен у свој пуноћи емоција, које је ова јунакиња очигледно носила у себи и која је имала снаге да се због права на остварење истинских страсти отме оковима еписких предрасуда српског етоса са простора Црне Горе, те да се избори да слиједи глас свога срца и своје душе, упркос страшним посљедицама и казни која је била неминовна.

4.0. У женским ликовима *Горског вијенца* проналазимо читав један универзум живота, мишљења, осјећања и вјеровања патријархалног поднебља, проналазимо овоземаљско и космичко начело свијета, проналазимо трагичне и комичне маске, а испод њих скривене и вишеслојне судбине, карактере и емоције, које су више наговјештене и скициране, него умјетнички довршене и заокружене.

Проналазимо врлине и мане, усхићења и заносе, али и слабости и предрасуде, типичне за личности романтичарске епохе. Проналазимо побуњене личности, које немају довољно снаге да

се отргну из стега патријархалног живота и крутог морала, али имају дубоку унутрашњу свијест о нужности побуне. Кроз приказивање и казивање женских судбина, Његош на дискретан начин, али умјетнички веома успјешно, разобличава бројне стереотипе, предрасуде и накарадна схватања својих сународника, указује на штетне илузије, на непромишљене поступке, погрешке и заблуде, на патријархални егоизам и непросвијећеност. Захваљујући приказаним женским судбинама, Његош више или мање прикривено и са више или мање критичке оштрице саопштава и оне болне истине о своме времену и поднебљу, које вјероватно не би ни могао да изговори у другим приликама и ситуацијама.

Иако се налазе у бројчаној мањини, жене у *Горском вијенцу* доминирају свијетом емоција, свијетом морала, а снажно, макар и посредно, управљају мушким судбинама, толико снажно, а прикривено и ненаметљиво, да без имало страха жртвују све, а понајвише сопствено право на остварење емоција и живота самог. Захваљујући њима ово Његошево магистрално дјело добија снажну романтичарску перспективу и доживљај живота карактеристичан за свијет и вријеме европског и српског 19. вијека.

Литература

Деретић, Јован. *Горски вијенац Петра II Петровића Његоша*. Друго издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.

Билас, Милован. *Његош, пјесник, владар, владика*. Београд–Љубљана, 1988.

Калезић, Димитрије М. *Етика Горског вијенца*. Београд, 1969.

Ковачевић, Милош. „Фигуративност слике жене у *Горском вијенцу*”. *Стилске фигуре и књижевни текст*. Београд: Требник, 1998.

Матавуљ, Симо. „Женске главе у *Горском вијенцу*”. *Књижевни југ*, број 3-4, год. I, Загреб, 16. фебруар 1918.

Његош, Петровић Петар II. *Горски вијенац. Луча микрокозма*. Целокупна дјела Петра II Петровића Његоша, књига трећа, девето издање, Београд: Просвета, Цетиње: Обод, 1981.

Пижурица, Крсто. „Жена у Његошевом дјелу”. *Стварање*, год. XXI, број 6, Титоград, 1966.

Поповић, Миодраг. *Цетињски боник*. Београд: Рад, 1984.

Поповић, Павле. *О Горском вијенцу*. Београд: Издавачка књижевна Гецце Кона, 1923.

Томовић, Слободан. *Коментари Лажног цара Шћепана Малог, Луче микрокозма, Горског вијенца Петра Другог Петровића Његоша*, Београд–Цетиње: Култура, 1990.

Female Characters in *The Mountain Wreath*
by Petar Petrović Njegoš

Summary

The introductory part of the essay reflects on the prevailing positions of Serbian literary studies with regard to the interpretation of female characters in Njegoš's *The Mountain Wreath* (Simo Matavulj, Krsto Pižurica, Dimitrije Kalezić, Miodrag Popović, Milovan Đilas, Miloš Kovačević, etc.). Following this, in the analytical part, the position of the artist and the conceptual world of seven female characters are interpreted. First, an interpretation is given of the only two females who directly appear on the scene as protagonists of *The Mountain Wreath*: the sister of Batrić and the old woman – witch from Bar; in addition, the female characters presented in the narratives of other protagonists are presented – the wife of Mandušić's brother Anđelija, the wife of Ban Milonjić's brother, Radun's wife Ljubica, pretty Fatima and Kasan's wife Ruža.

Key words: reception, romantic hero, female characters, Serbian Romanticism, romantic emotions, erotic, tragic, comic.